

Ярослава ЗАКРЕВСЬКА

РОЛЬ “ПРОСВІТИ” У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОБУТНОСТІ УКРАЇНЦІВ БРАЗИЛІЇ

Українська діаспора Бразилії у надзвичайно складних матеріальних і природних умовах значною мірою зберегла свою національну самобутність, мову, звичаї та традиції, свою віру, українське народне мистецтво і фольклор. Діяльність Товариства “Просвіта” ім. Тараса Шевченка дозволила не тільки зберегти своє українство, а й збагатити і примножити українську культуру.

Ключові слова: *Бразилія, українська діаспора, Товариство “Просвіта” ім. Тараса Шевченка, українська церква в Бразилії.*

Українська громада в Бразилії, яка за останніми, найбільш обґрунтованими даними, нараховує близько 350 тис. осіб, у 1991 р. розпочала святкування сторічного ювілею перебування у країні свого нового поселення. Про цю громаду в Україні знають небагато, бо є вона однією з найвіддаленіших від України, належить до спільнот, які з Україною мали дуже слабкі контакти (правда, неоднакові у різні періоди свого іммігрантського життя), є специфічною за своїм характером, оскільки майже 75 % українців у Бразилії зайняті сільським господарством (тоді як серед бразилійського населення взагалі ця зайнятість становить 52 %), які проживають більш-менш компактно майже від початків свого поселення у Бразилії. Переважна більшість українців (близько 85 %) живе на півдні Бразилії у штаті Парана, значно менше в штатах Сан Павло і Санта Катаріна, куди вони приїхали в основному із Східної Галичини.

Сьогодні це вже третє, четверте і п'яте покоління, народжене в Бразилії, яке вповні інтегрувалося з життям країни свого нового поселення під оглядом економічним, політичним, культурно-освітнім, здобуло собі повагу і прихильність завдяки своїй працьовитості, сумлінності та господарності як з боку бразилійців, так і з боку інших етнічних груп. Незважаючи на ці обставини, бразилійські українці значною мірою зберегли свою національну самобутність, свою мову, звичаї та традиції, свою віру, українське народне мистецтво і фольклор, при цьому не просто зберегли своє українство, а збагатили і примножили українську культуру. Не випадково, саме у Бразилії утвердився термін “Бразилійська Україна”, очевидно, єдина такого типу назва стосовно розкиданих по світах українських спільнот.

Що ж зберігає українство так далеко від України? Що допомагає затримати свідомість етнічної приналежності і національної самобутності? Таких чинників є декілька: це, в першу чергу, українська Церква в Бразилії, роль якої у збереженні українства незаперечна, зокрема, в першому періоді життя українських поселенців, коли світської інтелігенції серед них практично не було: це рідна школа, про

яку українські емігранти почали турбуватися від самих початків свого поселення в Бразилії; це низка культурно-громадських товариств, серед яких чільне місце займає Товариство “Просвіта” ім. Тараса Шевченка.

На жаль, про діяльність Товариства “Просвіта” у Бразилії говориться дуже мало, навіть в опублікованому нещодавно “Нарисі історії “Просвіти” (1993) автор підкреслює, що “ми не знаходимо відомостей про діяльність тут (у Бразилії – Я. З.) аналогічного галицькому Товариства “Просвіта”¹. Такі відомості існують, переконливо підтвержені архівними матеріалами. Товариство “Просвіта”, яке у Бразилії мало загальнопоширену назву “Товариство ім. Тараса Шевченка”, за даними дослідниці української еміграції у Бразилії проф. О. Борушенко², почало функціонувати у Куритибі вже в 1902 р. і було першою українською культурно-освітньою установою у Бразилії. Одним із засновників першого українського Товариства “Просвіта” в Куритибі був Михайло Колодій, батько відомої у Бразилії української поетеси Олени Колодій. Звичайно, у початковому періоді діяльність бразильської “Просвіти” була кволою, трималася тільки на ентузіазмі окремих осіб з числа як духовної, так і світської інтелігенції. Коли говорити про початки українського громадського життя перших десятиліть у Бразилії, не можна не згадати імен таких подвижників, як Степан Петрицький, Петро Карманський, Валентин Куц-Смола, Осип Шпитко, Клим Гутковський та ін.

Згодом Товариство поширилося в інших місцевостях, де жили українці. Напередодні Першої світової війни у Бразилії було вже 32 філії Товариства “Просвіта”. Найактивнішою діяльністю цих товариств була у другій половині 20-х – початку 30-х рр., що згадують і сьогодні представники найстаршого покоління української громади.

Основним завданням Товариства ім. Тараса Шевченка у Бразилії було заснування і утримання української школи, заснування читальні і бібліотеки, налагодження зв’язків з товариством “Просвіта” в Україні, тобто у Львові. У роботі цих товариств були неймовірні труднощі, найбільші з яких стосувалися низького матеріального і освітнього рівня бразильських українців, надзвичайно малої кількості української інтелігенції, яка могла б працювати на просвітянській ниві, відсутності української книжки в Бразилії та ін.

Загальна картина діяльності Товариства ім. Тараса Шевченка досить добре вирисовується на основі архівних матеріалів фонду “Просвіти” (ф. 348, оп. 1), які зберігаються у Центральному державному архіві України у Львові (ці матеріали донедавна знаходилися у спецфонді, малодоступному для дослідників), а також на основі документів, що зберігаються по окремих колоніях у Бразилії, з якими я мала змогу ознайомитися під час свого перебування у цій країні.

Документація товариств ім. Тараса Шевченка по колоніях – це переважно книги запису членів Товариства, рахунків, протоколів зібрань і нарад, і, звичайно, Статут Товариства, у якому чітко визначено напрям діяльності і мету заснування Товариства “Просвіта”. Так, наприклад, у “Книзі запису членів і товариських рахунків, протоколів зібрань і нарад” на лінії Шаркіада (штат Парана) відзначено, що Товариство створене 1 жовтня 1922 р. з метою утримання власної школи, заснування читальні і бібліотеки. Товариство ставило своєю метою охопити якнайбільшу кількість членів, у тому числі й жінок, і з цієї метою річні внески для жінок були майже на 50 % нижчі, ніж для чоловіків. Наскільки документація Товариства високо

цінитися мешканцями колонії Шаркіада, свідчить той факт, що книга запису членів Товариства стала одночасно книгою, у якій залишали свої підписи почесні гості громади, серед яких є й підпис Митрополита Андрея Шептицького.

Матеріали Львівського архіву, що стосуються діяльності товариства “Просвіта” в Бразилії, охоплюють переважно період 20–30-х рр. ХХ ст. (хоч є і раніші). У цей час активізувала свою роботу щодо Південної Америки Комісія для американських українців, яка діяла при Львівській “Просвіті” від 1913 р. Документи Львівського державного архіву містять положення про структуру, функції та компетенції цієї комісії, перелік інформацій, звернень, заходів, які вона проводила щодо американських українців, залучаючи нових членів Товариства у США, Канаді, Аргентині, Бразилії та інших країнах Південної Америки; тут знаходяться також списки членів “Просвіти” та адреси читалень і українських товариств у Бразилії, які у багатьох випадках є єдиними документальними свідченнями про просвітянську діяльність бразильських українців; матеріали про культурні зв’язки українських організацій та редакцій у Бразилії з Товариством “Просвіта” у Львові (газетні статті, інформації, листування, що зберігається в архівних фондах “Просвіти”).

До львівської “Просвіти” бразильські українці зверталися у різних справах: як приватних, так і загальних (наприклад, допомогти придбати обладнання для ткацької – лист Теодора Пацієвича з Малету від 20 жовтня 1926 р.; прислати підручник для виготовлення сливовиці і овочевих вин; чи серйозніші замовлення – прислати 100 або 200 центнерів жита, оскільки “у нас, в Бразилії, щорік то ся зменшає врожай жита, а щоби поправити, то треба нового насіння”, – лист купця Івана Шеремети з Гвазувіри від 27 листопада 1927 р. (спр. 373) та ін.

Значна частина листів – це прохання прийняти в члени Галицької “Просвіти” як окремих осіб, так і цілі товариства, що було результатом заохочення та наполегливої праці у цьому напрямку Головного Відділу Львівської “Просвіти”. Наприклад, у листі-відповіді “Просвіти” від 13 травня 1929 р. Іванові Коцюмбасу з Тре Баррос (штат Санта Катаріна) пишеться: “Якщо у вашій місцевості є українці, і час вам дозволяє, то не відмовляйтеся від співпраці з ними і проводьте акцію за нових членів і збірку дару. Кожний член та найдрібніший навіть дар є потрібні, бо ведення культурно-освітньої праці серед народу, спеціально серед наших обставин, вимагає людей і грошей” (спр. 373); про це ж ідеться й у листі-відповіді вчителю Михайлові Дереворізу (1928) з Антоніо Кандідо: “Жаль, що з Вашої місцевості нема досі ні одного члена. А хіба найстарше українське Товариство, яким є “Просвіта” ... не заслужило собі на те, аби всі українці стали поголовно його членами ... Переконані, що в недовгому часі будем бачити Ваше Товариство і всіх українців з Кандідо та околиць членами “Просвіти” (спр. 372).

На такі звернення “Просвіти” бразильські українці відповідали вступом до львівської “Просвіти” як індивідуальних членів, так і цілих товариств. Присилаючи членський внесок, який для Бразилії становив один американський долар (і був наполовину нижчим від суми внеску для американських і канадських українців – два американських долари), люди, як правило, вносили певну суму як дар “Просвіти”.

Про вступ цілих товариств до “Просвіти” є листи: від Товариства “Україна” в Прудентополі, у якому говориться, що “Товариство на засіданні 29 березня 1926 р. одногосно ухвалило вступити до Товариства “Просвіта”, від монастиря

оо. Василян в Прудентополі (лист від 27 квітня 1926 р.), від Товариства “Українська Січ” з Гвазувіри (лист від 3 березня 1928 р.), від Товариства ім. Т. Шевченка в Іваях (лист від 24 вересня 1929 р.) від “Українського Союзу” в Бразилії з Порто Уніон (лист від 14 січня 1929 р.) та ін.

Однак, найбільше листів є з проханням допомогти придбати українські книги, які видавала “Просвіта”, серед них виділялися книжки серій “Господарська бібліотека”, “Руська письменність”, “Народна бібліотека”, до якої від 1920 р. входили також щорічні “Календарі” “Просвіти”, що знаходили найбільше зацікавлення серед українців Бразилії. На ці листи “Працівники Львівської “Просвіти” відповідали досить швидко і дуже сумлінно висилали всі свої видання, які члени “Просвіти” могли придбати з 25 % знижкою.

Надзвичайно цікавий лист прийшов до Львівської “Просвіти” від Українського Союзу в Бразилії з Порто Уніон, підписаний його головою Петром Мазуришиним та секретарем Пришляком, у якому говориться: “Дотепер не лише в Бразилії, але й в цілій Південній Америці нема української книгарні. Причиною цього є розкиненість наших поселенців на великих просторах і темнота, а через те брак сильної організації, котра могла би цею справою зайнятися на більшу скалю, а також дуже висока ціна книжки, установлена спеціально для Америки... Наслідки цього такі, що української книжки в Бразилії майже нема... Щоби зарадити цьому лихові, Український Союз задумав дати почин до відкриття української книгарні – першої в Південній Америці” (спр. 372). Товариство “Просвіта” у відповідь на це прохання прихильно і, чим могло, сприяло утворенню української книгарні в Бразилії, книжки для якої продавали за крайовими цінами, а власні видання – з 40 % знижкою. Книгарня була створена, але через глибоку економічну кризу “справа книгарні йде пиняво і більших замовлень – поки-що не можемо робити”, писав секретар Українського Союзу в Бразилії С. Савицький у листі від 29 серпня 1930 р.

Незаперечно роль відіграла “Просвіта” у створенні й утриманні рідної школи в Бразилії, початок якої датується 1898 р., коли в околицях Прудентополя було засновано дві школи – у Віценте Машадо та Новій Галичині. Переважна кількість рідних шкіл у Бразилії, особливо у першому періоді іммігрантського життя українців були початковими, що поділялися на приватні (яких було більше і були вони різні: сусідські, громадські, товариські та церковні) і державні (що теж були неоднаковими: з учителем українцем, який отримував державну допомогу, або з одним учителем українцем, а другим – неукраїнцем); були також школи, будовані державою, де, крім державної програми, дітей навчали рідної грамоти. Історію українського шкільництва у Бразилії детально висвітлено у праці о. В. Зінька³.

Українське шкільництво у Бразилії розвивалося нерівномірно, з більшими чи меншими труднощами, в основному з розрахунком на власні сили української громади, однак бразильський уряд не чинив йому жодних перешкод. У 1922 р. українська спільнота в Бразилії мала вже 64 школи; у 30-х рр. о. В. Зінько у згаданій вище праці про рідну школу в Бразилії подає назви 126 місцевостей, у яких існували рідні школи. Тільки в 1925 р. засновано українську середню школу, для якої в Порто Уніон збудовано спеціальний будинок.

Велику допомогу українській школі в Бразилії надавав митрополит Андрей Шептицький, який під час свого перебування в Бразилії у 1922–1923 рр. особисто

відвідував українські колонії, провів декілька вчительських нарад, активізував роботу “Шкільного Союзу”, разом з П. Карманським брав участь в організації т.зв. Дорізонського з’їзду (відбувся у Дорізоні в 1922 р.), завдяки чому значно оживилося українське життя, українське шкільництво і національно-патріотичне виховання у Бразилії. Завдяки Дорізонському з’їздові була створена всенародна організація “Український Союз у Бразилії”, статут якої передбачав систематичну працю у трьох напрямках: культурно-освітньому, громадсько-економічному та громадсько-політичному. Митрополит Андрей Шептицький суттєво спричинився до збереження серед бразилійських українців почуття національної самобутності, українських звичаїв, традицій та української мови. У цьому важливу роль відіграв його пастирський лист “Канадійським Русинам”, передрукований у “Бразилійському Місіонарі” ще в 1912 р., у якому були й такі слова: “Не забувайте мови, яку Вам як наслідство передали діди і прадіди. Сильно держіться добрих українських звичаїв. Не стидайтеся ні своєї мови, ні свого обряду, але голосно їх визнавайте і як українці старайтеся вашою поведінкою, щоб вам самим і народу признання і пошану між людьми здобути”.

Одним із виявів шани і визнання самому Митрополитові може служити унікальна реліквія – шовковий голубий прапор з вишитим золотом портретом Митрополита Андрея Шептицького від Шкільного Союзу. Цей прапор любовно зберігають Сестри Єпархії Св. Івана Хрестителя в парохії непорочного Зачаття Коралевої Діви Марії в церкві на колонії Антоніо Олінто.

Завдяки зусиллям Товариства “Просвіта” у Бразилії було засновано ряд товариств у різних місцевостях, таких, наприклад, як “Шкільна поміч”, “Українська січ”, “Центр український в Куритибі” та ін., останнє з яких виникло, на жаль, у результаті розколу в куритибському Товаристві “Просвіта” в 1928 р.

Діяльність Товариства “Просвіта”, так само, як й інших українських товариств, українське шкільництво і українське культурне життя в цілому фактично повністю були припинені під кінець тридцятих років, коли тодішній бразилійський диктаторський уряд у 1938 р. видав “указ” про припинення діяльності всіх небразилійських товариств і заборону навчання мовами різних етнічних груп. Всюди мала запанувати португальська мова. Період диктатури завдав відчутного удару національно-культурному життю української спільноти в Бразилії, однак і в цих складних умовах українці не втратили своєї національної самобутності, не піддалися асиміляційним процесам, яким у більшій чи меншій мірі підвладні українські громади в різних країнах світу, не позбулися глибокої тяги до України, з якою вони мали такі слабкі контакти, не загубили української мови, хоч значна кількість україномовних бразилійських українців володіє тільки усною формою української мови.

Під кінець 80-х, особливо, на початку 90-х рр. ХХ ст. національно-культурне життя української громади в Бразилії знову активізується. Вже розроблена і поступово втілюється у життя державна програма українського шкільництва, успішно діє низка українських установ, організацій та громадсько-культурних товариств, роботу яких координує Українсько-Бразилійська Центральна Репрезентація. Важливу роль у цьому плані відіграє і українська духовна інтелігенція у Бразилії.

Є, звичайно, в української спільноти в Бразилії ціла низка складних, нерозв’язаних проблем, яким значною мірою могло б зарадити тісніше згуртування

світських і духовних інтелектуальних сил у Бразилії, а також Товариство “Просвіта”, яке, на нашу думку, знову повинно б відродитися у Бразилії, так само, як в нових умовах нашого буття відродилося воно в Україні і в багатьох українських громадах у східній і західній діаспорі⁴.

Iaroslava Zakrevs'ka. Role of “Prosvita” in the preservation of national identity of the Ukrainians of Brazil

Ukrainian Diaspora in Brazil under very difficult financial and physical conditions preserved national uniqueness, language, customs and traditions, faith, national arts and folklore. Activities of Taras Shevchenko “Prosvita” society helped not only to preserve Ukrainian identity, but also to enrich Ukrainian culture.

Key words: *Brazil, Ukrainian Diaspora, Taras Shevchenko “Prosvita” society, Ukrainian church in Brazil.*

¹ Нарис історії “Просвіти”. – Львів; Краків; Париж, 1993. – С. 72.

² *Борушенко О.* Наші поселенці у Бразилії // Бучач і Бучаччина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто, 1972. – С. 719–728.

³ *Зінько В.* Рідна школа у Бразилії. – Прудентопіль-Апостолес, 1960. – 244 с.

⁴ Нарис історії “Просвіти”. – Львів; Краків; Париж, 1993. – С. 86–117.